

Vítejte v „Honeckerlandu“

Výstava o východoněmecké každodennosti v Deutsches Historisches Museum v Berlíně

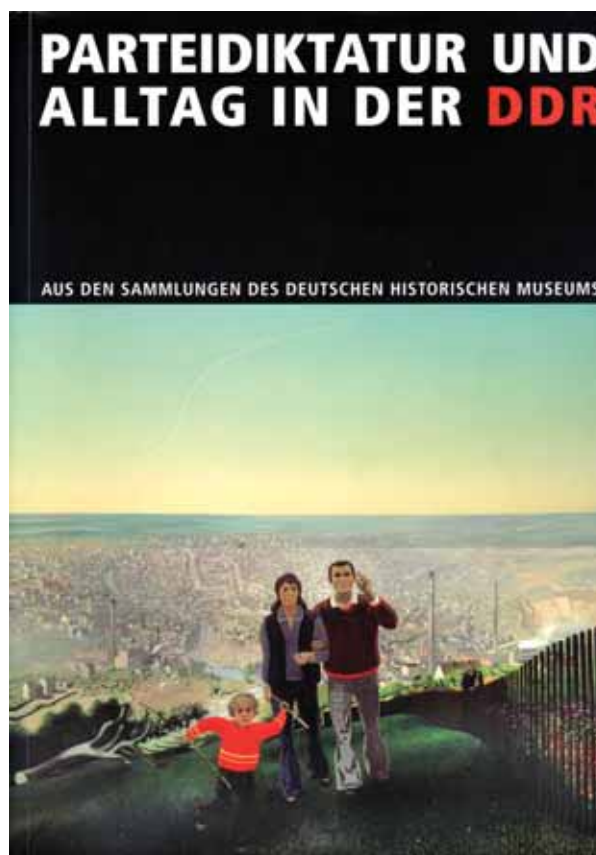
JAN ADAMEC

NDR patří do muzea! – s tímto heslem vyrazili v červnu 1990 zaměstnanci Německého historického muzea do ulic, aby zachránili nenávratně mizející hmotnou kulturu NDR. Se záviděníhodnou pečlivostí shromáždili osvícení muzejníci úctyhodnou kolekci uniforem, lístků, deníků, oblečení, domácích spotřebičů, balení, láhví, zástěr, plakátů a fotografií. Tuto snahu zúročili v rozsáhlé výstavě pod názvem *Parteidiktatur und Alltag in der DDR*, která proběhla od 30. března do 29. července 2007.

TRAUMA ZABALENÉ V ČOKOLÁDĚ

Materiální kultura bez ohledu na režimy nám pomáhá zprostředkovávat vzpomínky na klíčové úseky našeho života – dětství, dospívání, založení rodiny, stárnutí, o nichž si zřídka vedeme nějaké přesné písemné záznamy. Spíše si tyto okamžiky bezděčně uchováváme v paměti. Můžeme si je pak pomocí denodenně používaných předmětů, látek, vůní a zvuků vybavit a připomenout. V tom je také zásadní, racionálně ne zcela uchopitelný rozdíl mezi pamětníkem a nezúčastněným pozorovatelem, mezi tím, pro koho jsou vystavené předměty, bez ohledu na jejich estetickou hodnotu, mnemotechnickou pomůckou vyvolávající nepřenosné vzpomínky, a pro koho „jen“ přehlídkou muzeálních artefaktů.

V německém prostředí existuje výrazně větší zájem o každodennost NDR, a to jak mezi historiky, tak i laickou pamětnickou veřejností. Ujal se dokonce nový terminus technicus – „ostalgie“. Proč? Rychlá ekonomická transformace spolu s Kohlovou „buldozerovou“ metodou sjednocení překryly proces vyrovnání se s minulostí. Zatímco česká společnost se s dědictvím komunismu musela vyrovnávat sama, východní Němci byli tohoto „břemene“ zdánlivě zbaveni. Podle Martina Sabrowa, autora katalogové předmluvy, byla východoněmecká každodennost výlučná ve dvou směrech – nejenže se odlišovala od reality západní, která prostřednictvím svých televizních kanálů vábila jako Siréna nespokojené občany svým

Obálka katalogu vydaného Německým historickým muzeem v Berlíně k výstavě o každodennosti v Německé demokratické republice.

nezakrývaným blahobytem a „nesocialistickou“ svobodou, ale její reálná existence byla v příkrém rozporu s oficiálním obrazem, který se snažila prezentovat režimní propaganda.¹ Tyto dvě rozporné linie podle něho vysvětlují, proč je stále i po téměř dvaceti letech po sjednocení tak těžké nalézt porozumění mezi „wessis“ a „ossis“ (tedy mezi někdejšími západ-

¹ SABROW, Martin: Herrschaft und Alltag in der DDR. In: *Parteidiktatur und Alltag in der DDR. Aus den Sammlungen des Deutschen Historischen Museum*. Deutsches Historisches Museum, Berlin 2007, s. 11.

ními a východními Němci) a proč se stále nedaří kulturní asimilace Východu do západních struktur. Přirozeně navrstvené paměti, zkušenosti a zážitky se nepodařilo nahradit uniformním manuálem materiálního blahobytu a liberální svobody a východním Němcům tak zbylo jen málo záchytných bodů na svoji vlastní, odžitou minulost.

Vzpomínková deprivace se proměnila v materiální fixaci. Dárkový balíček Florena Meissen nebo tuba Vitamin-B-komplex od Jenapharmy jako by symbolicky přemostovaly propast mezi přechodem do náručí západoněmeckého kapitalismu a nepotřebnou zkušeností čtyřiceti let – která, ať už se obecný konsensus shodne na jakékoli verzi východoněmeckého „příběhu“, byla přirozená, individuální a nepřenositelná: [...] *když chcete vědět, jaké bylo dětství na Západě, koupíte si Kinder-čokoládu. Ale čokolády z NDR už neexistují.*² A i to není tak docela pravda. Marketingoví stratégové brzy objevili ekonomickou sílu socialistických značek a začali je rychle resuscitovat, uvádět na trh a vydělávat na nich. Jen v České republice tak úspěšně funguje řada „brandů“ jako Jar, Kofola, Bon-pari nebo Top topic.

KONCEPCE NA JEDNIČKU

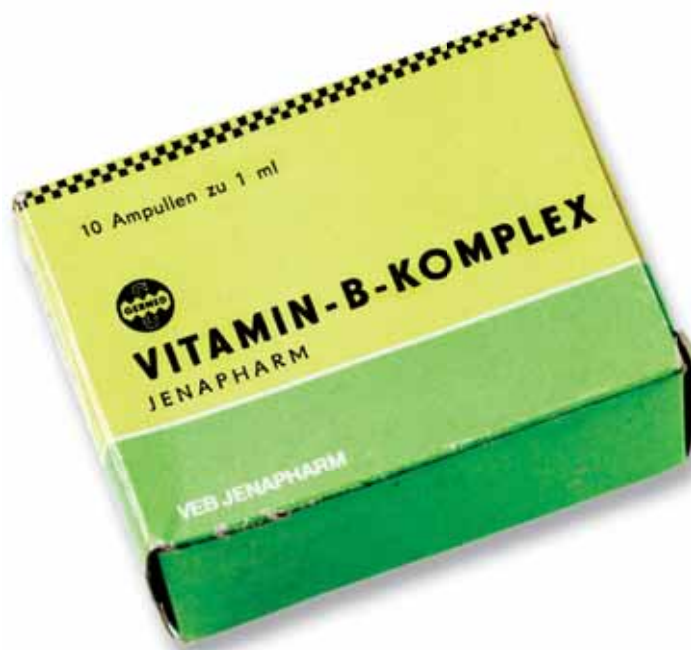
Výstava *Parteidiktatur und Alltag in der DDR* nebyla ani nudně suchopárná, nezahlítila zbytečně dlouhými texty, ale ani nesklouzla k banalizaci či laciné „ostalgie“. Byla rozdělena do řady ucelených panelů pokrývajících takřka kompletní škálu východoněmecké každodennosti – od socialistického kolektivu, pracujících žen, dětství, materiální kultury přes dělnické umění, plnění plánu a brigádnické kolektivy až po kampaně proti imperialismu a fašismu. Každé téma, jejichž počet šel do desítek, bylo

umístěno do samostatného výstavního hranolu v jednotné vizuální prezentaci. Mnohdy nechyběla i geneze toho, jak daný předmět muzeum získalo. Autoři výstavy doplnili předměty stručným, ale výstižným komentářem, zařazujícím téma do širšího kontextu. Koncepti vhodně oživily vybrané citace z deníků nebo memoárové literatury a okorenily v rámci socialistické soustavy všem srozumitelné vtipy, které často vystihovaly danou problematiku lépe než suchý komentář.

I škála vystavovaných předmětů byla široká – vetešnickým titěrnostem, krabičkám, láhvím či zástěrám dominoval nepostradatelný trabant ve vojenské kabině úpravě. O patro výše doplňoval vitríny s uniformami důstojníků Stasi kartotéční přístroj tajné policie (*Umlauf-Karteischränk aus dem Ministerium für Staatssicherheit*, VEB Gothaer Metallwarenfabrik, Rotha, 1981), který mimochodem dodnes používá české ministerstvo vnitra. Velmi cenné

byly i plechové ukazatele s edukativně-imperativním poselstvím, které po sobě zanechala sovětská armáda ve svých kasárnách. Mezi zajímavé písemné prameny patřily tzv. deníky brigád, kam si jejich členové zaznamenávali výjimečné události, návštěvy divadel, účast na slavnostech nebo společné oslavy. Některé celky dokreslovalo oficiální umění, například sovětské obrazy Hanse Mocznaye *Maurerbrigade* (1961) či Günthera Brendela *Brigade Rattay* (1969) nebo umělecky již vyspělejší a ve svém vyznění ne zcela socialisticky jednoznačné dílo malíře Wolfganga Mattheuera *Guten Tag* (Lipsko, 1976), které bylo namalováno na zakázku pro Palast der Republik – nyní po(s)tupně rozebíranou oranžovou „Erichovu lampárnu“.

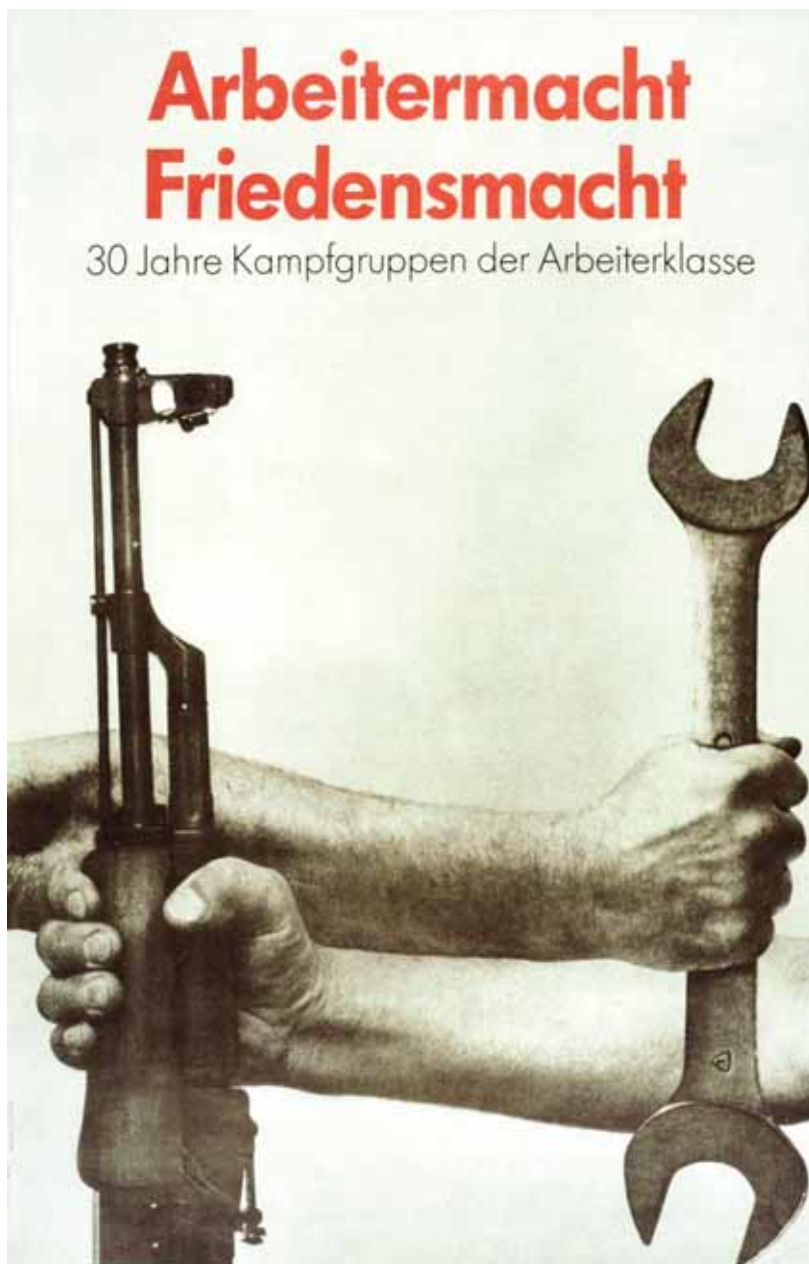
I když byla výstava centrována na průměrnou každodennost, autoři si vyhradili místo i pro opoziční kulturu, i když nikterak systematicky – spíše jen chtěli vyvážit

Předměty denní potřeby z doby NDR jako například krabička vitaminového preparátu B-komplex se mohou v době dnešní „ostalgie“ stávat objekty vzpomínkové deprivace.

Zdroj: *Parteidiktatur und Alltag in der DDR*

²) Tamtéž.

Plakát k 30. výročí vzniku východoněmecké obdoby Lidových milicí (*Kampfgruppen der Arbeiterklasse*) z roku 1983. Zdroj: *Parteidiktatur und Alltag in der DDR*

stereotypní a plochou oficiální vizualitu NDR živým a provokativním opozičním uměním. Patřilo sem několik artefaktů ilustrujících potlačování svobody projevu a umělecké tvorby (například *Plakat zum fünfjährigen Bestehen der Künstlergruppe Clara Mosch*, Lutz Dammeck, Dresden, 1982) nebo

fotografická série Rogera Melise (*Wolf Biermann in seiner Wohnung*, 1973, Berlín; *Sarah Kirsch vor unserer Ausreise*, 1977, Berlín; *Hans Joachim Schädlich vor seiner Ausreise*, 1977, Berlín; *Bettina Wegner vor der Ausreise mit Klaus Schlesinger*, 1983, Berlín).

Podobně byly záměrně upo-

zaděny i oficiální politika, „velká historie“ a její reprezentace. Nedominovala žádná osobnost ani konkrétní historická událost. Kult vůdců autoři zredukovali na trochu bizarní a trochu směšnou sbírku věcí denní potřeby – brýle Waltera Ulbrichta, čepice a dýmky Wilhelma Piecka a Otty Grotewohla. Bez akcentování klíčových politických roků 1953 či 1961 výstava evokovala určitý pocit ahistorického bezčasí, zastavení času. U některých témat tak ovšem citelně chybělo jasnější oddělení historických období a technologických etap. Určitý předmět se tak stal výlučným reprezentantem celé oblasti po celou dobu trvání režimu. Trabant je sice symbolem NDR, ale čím jezdili východní Němci předtím? To výstava už neukázala.

STARÁ DOBRÁ FOTOGRAFIE

Asi největší výpovědní hodnotu si zachovaly vybrané fotografické série. Věrně odrážely „všednodennost“ pozdní NDR – dysfunkční ekonomiku, s vypětím všech sil udržovaný konzumní standard a sociální smír, vnitřní zadluženost a ekologickou devastaci, morální znechucení vyvažované rafinovaným policejním terorem, stárnoucí komunistickou gerontokracií neschopnou reflektovat nové trendy ani v rámci socialistické ideologie, rozpolcenou mladou generací, oscilující mezi generační revoltou a snahou získat slušné životní postavení i za cenu otevřené konformity s režimem, a slabou, byť neopominutelnou opozicí. Téma roku 1989 skvěle evokovala časosběrná série Angeliky Kampferové a Ewalda Hentzeho, kteří na osudech několika lidí před pádem zdi a po nástupu a etablování kapitalistického režimu dobře vystihli nervní dynamiku pádu komunistického režimu, ale také náhlou „zbytečnost“ životů lidí, kteří ze dne na den museli přehodnotit celou svoji dosažitelnou zkušenost (např. *Klaus Bu-*

cholz im VEB Kombinat Plast- und Elastverarbeitung, Muhlenbeck, 17. Mai 1990 nebo *Ingrid Piesker im Kindergarten*, Reichwalde, 4. Oktober 1990).

Tam, kde bylo použito uměleckých nebo soukromých fotografií, pokusili se kurátoři vyprávět malé příběhy – v sekci *Der neue Mensch* návštěvníka provedly východoněmeckým mládím kýčovitý plakát agitující pro tzv. Jugendweihe v roce 1958, malý fotoaparát *Penti* (VEB Kamera- und Kinowerke, Dresden, 1960), který dostávali novopečení občánkové k této významné události, a dvě kontrastní fotografie – ta oficiální zobrazující řečnického mladíka za pultem v sále plném příbuzných a funkcionářů (*Jugendweihe der Hans-Beimler-Oberschule*, Michael Ruetz, Berlin, 1974) i ta neoficiálně normální z následné oslavy, na které již „noví“ lidé šlukují z první cigarety a popíjejí dospělácký vaječný likér. (*Am Tag der Jugendweihe*, Werner Mahler, DDR, 1977).

OVOSISTON MOCNĚJŠÍ WALTERA ULBRICHTA

Některé panely opakovaly již důvěrně známé a do obecného povědomí proniknuvší aspekty východoněmecké každodennosti, některé naopak pomocí materiálních artefaktů dokázaly ve zkratce poodhalit ne zcela zřejmé kontury NDR – například vývoj ženské otázky, té oficiální i té skryté, v sekci *Den Alltag bewaltigen*. Ženy mohly získat ekonomickou nezávislost, ale v rámci pevně zakořeněné patriarchální mentality zůstaly zapraženy v dvousměrném provozu v domácnosti. V sedmdesátých letech nastal určitý obrat a stát vytvořil pro pracující matky přijatelnější podmínky, například roční placenou mateřskou dovolenou. Přes zjevnou emancipaci ale o osudu NDR dále rozho-

dovali výhradně muži. Dobře tuto situaci vystihoval lidový humor: *Víte jak vypadá ideální žena NDR? 25 let stará, dvě školou povinné děti a dvacet let pracovních zkušeností.*

Rok 1965 se sice nezapsal výrazně do politických dějin (kromě toho, že Berlín byl oficiálně vyhlášen hlavním městem NDR), ale dva materiální artefakty, tehdy revoluční antikoncepce Ovosiston (VEB Jenapharma, Jena, 1965), která byla uvedena nejdříve pouze na předpis v listopadu 1965, od roku 1968 byla přístupná všem ženám a čtyři roky poté již byla k dostání zdarma, a poprvé oficiálně vydané LP všudypřítomných Beatles (*Schallplatte der Beatles*, Amiga, VEB Deutsche Schallplatte, Berlin, 1965) jasně dokumentovaly kulturní a společenské uvolnění. Byl to ovšem jen krátký okamžik – hned v prosinci 1965 již Erich Honecker napadl *škodlivé tendence v kultuře, šířící skepsi a amorální atmosféru* a stát obnovil represí proti výrazným osobnostem, jako byli Wolf Biermann, Stefan Heym nebo Robert Havemann.³

„ČESKÉ“ VE VÝCHODONĚMECKÉ KAŽDODENNOSTI

Mnohé východoněmecké předměty kolovaly i v Československu, jiné jim byly v rámci „táborové“ uniformity a společné bídy esteticky i funkčně značně podobné. Nemusí být proto bez zajímavosti, co „českého“ se ocitlo v hledáčku kurátorů výstavy a zda-li to něco vypovídalo o tom, jak nás běžní východní Němci viděli. Posuďte sami – našel jsem tam model tramvaje typu Tatra (ČKD Praha), dárek mládežnické organizace z Československa po státní návštěvě v roce 1974, pak fotografie mladé ženy Sylvie-Marity Plathové z 21. srpna 1968, která se na cestě z dovolené stala na Vinohradské třídě přímým svědkem střetu se sovětskou

okupační armádou, a konečně odposlouchávací aparát (*Tonbandaparät „TI 612“ zum Mitschneiden von Telefongesprächen*, Tschechoslowakei, 1970/89). Pro husákovský režim trefné archeologické pozůstatky!

Na příkladech každodennosti si také český návštěvník může srovnat oba režimy, v čem byly odlišné a v čem podobné. Jsou to zdánlivě maličkosti – v Československu neznámá Jugendweihe, ateizovaná obdoba katolického biřmování (my jsme zase měli vítání nových občánků), náhradní vojenská „stavební“ služba, o kterou mohli požádat ti, kteří měli dost kuráže odmítnout čestnou službu ve zbrani (bylo jich málo, ale byli a mohli), nebo vedení domovních deníků, kam musel domovní důvěrník zaznamenávat pobyt cizího člověka v domě: *Vždy, když přišel můj bratr z Kemptenu, musel se tam zapsat. Jednou za čas přišel ABV (Abschnittbevollmächtigter der Deutschen Volkspolizei [oblastní pověřenec]) od policie, nakouknul do deníku, jestli jsou tam všichni návštěvníci zaneseni. Považoval jsem to za zášah do naší soukromé sféry.* (pan T., 59 let, rozhovor z roku 1996)

ARCHEOLOGIE SOCIALISTICKÉ ŽEHLIČKY

Před historika, odchovaného na písemných pramenech, staví materiální kultura některé nečekané otázky. Na rozdíl od archeologa, pro kterého je střep kameninového džbánů mnohdy jediným důkazem existence vesnice, kmeny nebo civilizace, a tím pádem odrazovým můstkem k celé historické konstrukci, je badatel o NDR doslova zavalen písemnou produkcí. Má k dispozici statistiky, výnosy, hlášení, zvukové a filmové pásy, svědectví pamětníků. Co mu pak o NDR může říct žehlička nebo zástěra zasluhující údernice?

³) VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEICHMAN, Miroslav: *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Libri, Praha 2000, s. 427–428.

Přístroj československé výroby, který používala Stasi na sklonku 80. let k odposlouchávání telefonních hovorů východoněmeckých občanů.

Zdroj: *Parteidiktatur und Alltag in der DDR*

Může mu především připomenout, že kromě dramát vysoké politiky, útěků za hranice, nezákonných procesů, protestů a invazí existovaly i jiné „historie“, řídicí se odlišným časem a vnímáním. Může nám pomoci definovat masovou estetiku socialistického konzumu, může nám říci mnohé o chování, zvycích a životních osudech zaměnitelných a průměrných, jedněch z nás, definovaných a definujících se právě pomocí společných prvků materiální kultury.

Výstava potvrdila, že se téma totalitní každodennosti pevně etablovalo v historickém výzkumu, žel zatím především v západní historiografii, která se jejím podrobným zpracováním dopracovala k vědecky přínosným výsledkům o povaze totalitních režimů. Navíc téma každodennosti dokázalo přiblížit ideologicky za-

měřený revizionismus sedmdesátých let a antikomunisticky moralizující totalitarismus. Příkladem může být známá historička Sheila Fitzpatricková, která se dlouhodobě zabývá sociálním prostředím stalinského Ruska. V začátcích své kariéry v sedmdesátých letech se etablovala jako představitelka umírněného „revizionismu“, který na jedné straně vnesl čerstvý vzduch nových sociálních témat do vyčerpané sovětologie, ale na druhou stranu často záměrně ignoroval politický rámec režimu a otázky svobody a nekriticky podporoval levicový mýtus o Sovětském svazu jako „osvíceném projektu s chybami“. Pak se ale Fitzpatricková dostala díky novým pramenům ve své práci *Everyday Stalinism* z roku 1999 k značně plastičtějšímu a realitě více odpovídajícímu obrazu totalitní společ-

nosti, a to právě přes téma každodennosti.⁴ Podle Fitzpatrickové si sovětské občany ve třicátých letech ve střetu s totalitní mašinerií vyvinuli řadu sebezáchovných strategií, nejen jak přežít materiálně, ale i psychicky. Na těchto strategiích ilustrovala sociální a mocenské mikromechanismy fungování totalitního státu, techniky sociální kontroly, svádění a represe.

Na podobné problémy se pokusili zaměřit i kurátoři berlínské výstavy – jakým způsobem vedle sebe koexistovaly stranická diktatura a každodennost, jak se ovlivňovaly a jak byly vzájemně propojené. Byla každodennost úkrytem před diktaturou, nebo naopak jejím neúčinnějším prostorem pro ovládnutí? Byly „pelíšky“ ve vztahu k byrokratické diktatuře jejím protipólem, nebo spíše nevědomou prodlouženou rukou a tím i neúčinnějším prostředkem manipulace? Výstava svým strážlivým pojetím a koncentrací témat vybízela k novým otázkám, které se netýkají jen každodennosti, ale fungování totalitních režimů obecně, a také uchování, selekce, vytěšňování a reprodukce osobní i kolektivní paměti.

Postscriptum

Jak poznáme plně rozvinutý socialismus? Až se první tajemník SED zeptá faráře, jestli k němu může přijít v neděli ke zpovědi, a ten mu odpoví: „V neděli nemám čas, máme zrovna cvičení s Lidovými milicemi.“

Parteidiktatur und Alltag in der DDR. Aus den Sammlungen des Deutschen Historischen Museums. Eine Ausstellung im Deutschen Historischen Museum vom 30. März bis 29. Juli 2007, Herausgegeben von Regine Falkenberg, Carola Jüllig, Jörn Schüttrumpf, unter Mitarbeit von Ralph Gleis im Auftrag des Deutschen Historischen Museum, Berlin.

⁴ FITZPATRICK, Sheila: *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford University Press, New York 1999.